

Вербець В. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті аналізуються соціально-психологічні проблеми організації освітнього процесу в умовах ВНЗ, визначаються домінуючі тенденції в студентському середовищі, репрезентуються результати соціально-педагогічного моніторингу рівня професійної діяльності викладачів відповідно до оцінок експертів.

Ключові слова: соціально-педагогічний моніторинг, студентська молодь, потреби, соціальна інституція, потенціал особистості.

В статье анализируются социально-психологические проблемы организации образовательного процесса в условиях вуза, определяются доминирующие тенденции в студенческой среде, репрезентуются результаты социально-педагогического мониторинга уровня профессиональной деятельности преподавателей относительно оценок экспертов.

Ключевые слова: социально-педагогический мониторинг, студенческая молодежь, нужды, социальная институция, потенциал индивидуальности.

The article analyzes the social and psychological problems of the educational process in higher educational establishments, determines the dominant trend among the students and represents the results of socio-pedagogical monitoring level of the professional activities of teachers according to estimates by experts.

Key words: socio-pedagogical monitoring, students, needs, social institution, the potential of the individual.

Сьогодні в Україні здійснюється найскладніший етап суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій. Створюються та розбудовуються передумови політичної демократії, формуються новітні інституції ринкової економіки, продовжується розбудова громадянського суспільства та його комплексна інтеграція до глобальних систем міжнародної взаємодії в царині інформації, пізнання, спілкування та дозвілля. Тим часом модернізаційні процеси в українському суспільстві, що визначаються параметрами політичних, економічних, та геополітичних трансформацій, збігаються у часі з поширенням та поглиблен-

ням глобальних тенденцій світової цивілізації – морального зубожіння, втрати духовно-естетичних орієнтирів та накопичення надмірного соціально-психологічного напруження серед молодіжного покоління. З іншого боку, глобалізаційні метаморфози, а також виклики, які постали перед країною, що знаходиться в процесі розбудови власної ідентичності, надають принципового значення питанням про стратегію, тактику, зміст та ресурси системних реформ у царині освіти, науки, культури тощо. Сьогодні особливого значення набувають проблеми узгодження взаємодії політичних, гуманітарних, соціально-психологічних та духовно-творчих факторів у процесі визначення та забезпечення оптимальної траєкторії подальшого розвитку вищої освіти сьогодення.

Здійснюючи аналіз проблем молоді як динамічної соціально-демографічної спільноти та потужного соціального феномена державотворення, необхідно окреслити коло питань, які розкривають її ресурсний потенціал, що має сукупність психофізіологічних, соціокультурних, морально-етичних, духовно-творчих професійно-кваліфікаційних детермінант. Звичайно аналіз процесу формування інтелектуального потенціалу молоді передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх елементів, іншими словами, єдності та гармонійного поєднання багатьох світів, зокрема соціально-економічного, особистісного, морально-етичного, духовно-творчого та багатьох інших.

Водночас феномен інтелектуального потенціалу охоплює надзвичайно величезну сукупність ресурсів, умов, чинників, елементів інтегративного та цілісного характеру, що вимагає бачення структури особистості студента як складної системи біологічних, фізіологічних, історично-ментальних, соціально-психологічних, культурологічних, морально-етичних, професійно-кваліфікаційних елементів, які перебувають під впливом соціокультурного та техногенного середовища в динаміці та розвитку [1, 30].

У цьому контексті виникає запитання щодо необхідності глибокого розуміння молоддю природи громадянського суспільства, засад демократії, усвідомлення нею особистих прав, можливостей та обов'язків, усвідомлення нею демаркаційних меж між такими різноаспектними, багаторівневими та поліфункціональними детермінантами суспільного розвитку. Тим часом феномен потенціалу студентської молоді варто розглядати в системі, елементи якої перебувають у складній ієрархії і повною мірою залежать від соціально-економічних, морально-етичних та соціокультурних умов сьогодення. Водночас, елементи системи ознак та характеристик студентської молоді у своїй природі самодостатні і мають варіативний характер залежно

від особистісних рис, які були сформовані в реальному соціумі з надзвичайно амбівалентними характеристиками. У контексті розгляду інтелектуального потенціалу варто виокремити тенденції, які характеризують сучасну студентську молодь та які потребують не тільки глибокого та всебічного вивчення, але й відповідного обґрунтування.

По-перше, соціокультурна ситуація чинить на студента неоднозначний за ступенем, механізмами, формами та результатами тиск, відтак спонукаючи його до відхилення від особисто обраної стратегії розвитку. І на більшу повагу заслуговують студенти, які спромоглися протистояти такому тиску.

По-друге, поглиблюється прояв функціонально-ментального неврозу, що викликає домінування у свідомості пересічного студента "музею образ" за негативні сторінки історії країни, які, на жаль, неоднозначно витлумачуються, а подекуди експлуатуються в політичному просторі країни, залежно від політичної або ідеологічної заангажованості та здобувають характер "психічної інфляції" [2, 15]. Відтак відсутність належного соціального досвіду в молоді та домінування застарілих ідеологем серед викладацького корпусу унеможлиблює формування стійкої системи цінностей, адекватних сьогоденню.

По-третє, процес професійного вигорання потенціалу викладацького складу спричиняє депрофесіоналізацію студентів та зменшує рівень їхніх професійних домагань, відтак, актуалізується проблема соціального та психологічного захисту й необхідність вирішення проблем на засадах всеохоплюючих результатів соціального моніторингу та відповідної інноваційної кадрової політики в царині освіти.

По-четверте, відбувається руйнація мотивації навчання в студентському середовищі. Процес зменшення рівня мотивації навчання відбувається не лише за час навчання у ВНЗ, але й на попередніх етапах становлення особистості, що можна пояснити та обґрунтувати її руйнацію як результат відсутності науково обґрунтованої евристичної моделі соціальної, професійної та кваліфікаційної ідентичності учнів ЗНЗ та студентів ВНЗ. Адже неадекватне уявлення студентів про майбутнє працевлаштування, недостатній рівень зв'язку навчального процесу з соціальною практикою, відсутність прогнозу потреб у фахівцях для соціальної практики продукують настрої байдужості, невпевненості у завтрашньому дні та актуалізують патерналістські надії й пасивність молоді у вирішенні власних проблем.

Тим часом основні завдання системи вищої освіти, відповідно до вимог Болонської конвенції, полягають у розбудові загальноєвропейського простору вищої освіти, підвищення конкурентоспроможності

випускників освітніх закладів, зміцненні соціальних зв'язків і зменшенні економічних, соціальних та інформаційних бар'єрів як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, створенні системи глибоких знань, умінь та навичок особистості й активному стимулюванні інноваційних процесів на засадах тісного співробітництва навчальних закладів регіону. Водночас сьогодні “одна з найболючіших проблем нашого суспільства – глибока прірва між рівнем наукової, філософської, естетичної думки, новаціями у сфері мистецтва, літератури – і рівнем масової свідомості, яка здебільшого залишається в полоні старих стереотипів або хаотичних критеріїв і нерозвинутого смаку” [3, 6]. Тому актуального значення набувають проблеми реформування системи вищої освіти, її структури та функцій на засадах поглиблення взаємозв'язку різних освітніх інститутів і врахування циклічності суспільно-політичних процесів, логічності розвитку масової свідомості, організації соціального контролю, поглиблення демократичності, посилення процесів децентралізації та надання автономності діяльності ВНЗ, гуманізації відносин у системі “викладач-студент”, відкритості у прийнятті рішень та врахування громадської думки як студентів, так і роботодавців. Одне з важливих завдань діяльності вищого навчального закладу полягає у створенні умов для здобуття якісної освіти випускниками: нагромадженні системи знань, поглиблення професійних навичок та умінь, розвитку творчого, духовно-морального та фізичного потенціалу й максимальній самореалізації особистості.

Загалом, сучасна система вищої освіти структурована та має досить чітко вибудовану ієрархію. Водночас набуває поширення практика надання окремим ВНЗ статусу “дослідницького”, “інноваційного”, “корпоративного” тощо. Такі інновації потребують глибокого неупередженого аналізу. Зазначимо, що такий сучасний розвиток системи вищої освіти (онтогенез) можна репрезентувати таким чином – “з того, що виникає, одне виникає природним шляхом, друге – завдяки мистецтву, третє – самодовільно” [4, 197]. У цьому випадку важливо врахувати неоднозначні аспекти становлення, функціонування та розвитку різних елементів системи вищої освіти. Варто зазначити, що наявна практика надмірної структурованості гальмує розвиток, а брак структурованості творить хаос. Тому в сучасному управлінні в умовах ВНЗ повинні домінувати тенденції щодо утримання рівноваги.

Глибокі зміни, що відбуваються у житті нашого суспільства, породжують багато труднощів не лише в економічній, політичній та соціальних сферах, а й в соціально-психологічній. Наслідком ускладнення

соціально-економічної і політичної ситуації, процесів, пов'язаних зі швидкими змінами в суспільстві, є зокрема, бурхливе зростання кількості та розмаїття чинників соціально-психологічної напруженості й втрата моральних орієнтирів студентської молоді у вирі швидкоплинних трансформацій. Водночас надзвичайної актуальності набувають проблеми розвитку соціальних інституцій як основи розвитку сучасного громадянського суспільства.

До основних характеристик організаційного середовища, тобто ознак конкретної соціальної інституції, варто віднести такі, як престижність організації, динамізм її розвитку, стабільність функціонування, фінансові можливості, перспективність, професіоналізм і кваліфікованість персоналу тощо. Такі якісні та кількісні характеристики можуть бути строкатими, різноспрямованими, неоднозначними. Водночас визначені характеристики повною мірою залежать від інтерпретації організаційної реальності і можуть неоднозначно оцінюватися в суспільному часі й соціальному просторі. Між тим, характеристики організаційного середовища лише частково відображають об'єктивну реальність, що стають наслідком міфологізації, яка неодмінно супроводжує її існування. Не важко помітити, що деякі з цих характеристик – зокрема, престижність, перспективність – здебільш є саме результатом впливу символічної реальності функціонування організації. Водночас саме такі характеристики репрезентують етапи становлення, розвитку майбутнього організації, прогноз її змін і конкретну поведінку стосовно неї. Тим часом оцінка конкретної соціальної організації особистістю часто базується в соціально-психологічному ракурсі як основа задоволення потреб особистості. Адже наявність потреб особистості, константність їх існування зумовлює постійну високу значущість тих чи інших рис організації. Тому насамперед сприймаються і несвідомо оцінюються риси, від яких залежить успішність задоволення цих потреб. Так, Н. Хазратова вважає, що це може бути потреба в "... соціальній самореалізації особистості, в безпеці (захисті від експансії), а також в екзистенційній виправданості власного існування" [5, 4]. Тим часом для здійснення соціальної самореалізації особистості важливо, на яку суспільну роль вона може претендувати. Так, з одного боку, в разі передбачення високої цінності особистості для конкретної організації виникає ситуація забезпечення високої підтримки та належної самооцінки, і, зазвичай, сприятливо впливає на успішну самореалізацію індивіда. З іншого боку, при низькій цінності кожної особи як члена організації дає небагато шансів на успішну самореалізацію, навіть за умов привабливості ор-

ганізації як такої. Нарешті потреба в соціальній самореалізації безпосередньо спонукає до фіксації такої властивості організації, як можливості кар'єрного і професійного зростання, які вона надає. Потреба в самореалізації, у свою чергу, спонукає оцінювати такі властивості організації, як стабільність або нестабільність її функціонування. Ці якісні характеристики передбачають відображення того, наскільки організація є вкоріненою в соціальну інфраструктуру, наскільки піддаються змінам її матеріально-фінансові та статусні характеристики. До групи цих якостей можна також віднести підпорядкованість, тому виникає необхідність визначити та оцінити її структурованість й надійність в організаційній взаємодії (ділового та інформаційного обміну в самій установі). Стабільність і впорядкованість дають змогу особистості прогнозувати майбутнє, що забезпечує відчуття контролю над ситуацією. Завдяки цьому і задовольняються потреби особистості.

Нарешті, потреба в екзистенційній виправданості власного існування також породжує прагнення бути причетним до організації. Річ у тому, що причетність до спільної справи дозволяє особистості інтеріоризувати ту систему сенсів і цінностей, що лежать у її основі. Особливої значущості така можливість набуває для особистості за умов браку власної системи сенсів і цінностей, а також для так званого “масового індивідуума”. Тому це прагнення передбачає відображення насамперед глобальної мети діяльності організації, її призначення в широкому суспільному контексті, а також засад (соціальних, релігійних та інших) її діяльності.

Емпіричне підтвердження домінування у вибірці досліджуваних організацій постає тим необхідним свідченням, яке чітко виявляє тенденцію переважання суб'єкт-суб'єктної, суб'єкт-об'єктної або об'єкт-об'єктної парадигми відносин особистості з організацією. Зазначимо, що трансформація діяльності вищої освіти передбачає зміну структури й засад підпорядкування в управлінні. З одного боку, увага керівництва ВНЗ має зосереджуватися на врегулюванні стосунків різних структурних підрозділів, з іншого – у сприянні процесів набуття умінь поступитися малозначущими формами контролю для ефективної адаптації ВНЗ у зовнішньому середовищі. Також для отримання бажаного результату варто дбати про найменші витрати ресурсів – інтелектуальних, фінансових, матеріальних та морально-психологічних.

У цьому випадку набуває особливої актуальності проблема оперативної діагностики ефективності діяльності ВНЗ та визначення параметрів дій елементів освітнього процесу. Для отримання об'єктивної

інформації щодо динаміки якості освіти варто здійснювати систематичну діагностику ефективності всіх компонентів освітнього процесу. Тому здійснення соціально-педагогічного моніторингу – важлива передумова отримання інформації, яка відображає як "зовнішні" (політичні, економічні та соціальні) характеристики, так і "внутрішні" (організаційні та психологічні) в динаміці та розвитку. Як свідчать результати соціально-педагогічного моніторингу якості навчального процесу, проведеного в Рівненському державному гуманітарному університеті, опитані експерти (професорсько-викладацький корпус) зазначили, що відображенням *успішної педагогічної діяльності викладача* ВНЗ можуть бути такі показники:

- 1) висока результативність у підсумках педагогічної праці – 0,0%;
- 2) наукова робота студентів у межах навчального предмета – 49,0%;
- 3) активне відвідування занять студентами – 36,0%;
- 4) виконання індивідуального плану викладача – 35,0%;
- 5) відповідність програм навчальних курсів світовим стандартам – 34,0%;
- 6) стимулювання педагогічної діяльності викладача з боку адміністрації – 27,0%;
- 7) повага з боку колег – 26,0%.

Водночас експерти запропонували оцінки-рейтинг рис та характеристик "*ідеального викладача*" сучасної вищої освіти:

- 1) педагогічна майстерність при проведенні навчальних занять – 4,46 бала;
- 2) наукова компетентність у межах викладання предметів – 4,4 бала;
- 3) вміння зацікавити студентів власним предметом – 4,26 бала;
- 4) інтелігентність, загальна культура – 4,23 бала;
- 5) комунікабельність – 4,0 бала;
- 6) використання інноваційних методик викладання – 3,97 бала;
- 7) критичний підхід до наукових положень та стереотипів – 3,49 бала;
- 8) почуття гумору – 3,43 бала.

Тим часом студенти вважають, що основний чинник, який їм заважає у повноцінній самореалізації, це невпевненість у майбутньому працевлаштуванні (59,8%) та власна інертність (49,2%) у виборі життєвого шляху.

Зазначимо, що студенти вважають за необхідне здійснити такі заходи, які сприятимуть поглибленню мотивації навчання: надати студентам право вибирати певні навчальні дисципліни, формувати

індивідуальний навчальний план – 77,2%; покращити матеріально-технічне забезпечення навчального процесу – 62,1%; оптимізувати соціально-психологічний клімат в університеті – 60,1%; запроваджувати інноваційні методи і технології навчання – 52,5%; залучити студентів до науково-дослідницької роботи – 29,1%; змінити систему контролю й оцінювання знань – 27,3% [6, 373].

Усе це вимагає радикального оновлення всієї атмосфери співпраці викладачів і студентів в контексті освітнього процесу. Передусім розвиток інтелектуального потенціалу студентів передбачає наявність морально-етичних алгоритмів самовдосконалення духовного світу особистості. Це перш за все, позбавлення самовпевненості, зверхності, заздрощів, злобливості й превалюючого суб'єктивізму. З іншого боку, це культивування високого рівня самокритичної самооцінки й ліквідації почуттів невпевненості, безпорадності в реалізації свого життєвого потенціалу й домінування толерантного ставлення до інших точок зору та демократичності у спілкуванні і неуможливлення проявів авторитарного стилю поведінки.

Варто зауважити, що різноаспектний аналіз нагромадженого теоретичного багажу та експериментальний пошук нових концептуальних моделей вимагає розробки понятійно-категоріального апарату, що сприятиме розбудові фундаментальних основ плюралістичної педагогічної теорії й формуванню “комунікативно компетентної особистості” [7, 7]. Виходячи із сучасного стану молоді, неоднозначних соціокультурних впливів на неї, спрямованість освітянського процесу в державі має бути націленою на духовне збагачення і результативну творчу діяльність особистості, яка розкриває свої здібності на засадах самоактуалізації та самореалізації. Таким чином, ефективність творення нових стандартів та норм навчальної поведінки студентів залежить від системи інтегруючих цінностей і ціннісних орієнтацій, що відповідно функціонують на рівні як особи, так і соціальних груп, соціальних інститутів, а також формування відповідних рис та розвиток здібностей і навичок проектування їх в інший соціальний час та соціальний простір.

Література:

1. Вербець В. В. Педагогічна діагностика формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: Монографія. – Рівне: Вид-во РДГУ, 2005. – 383 с.
2. Донченко О. Психосоціальний невроз “пуер етернус” / Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 13-23.

3. Іван Дзюба. Без самоврядування немає демократії. – Час перспективи. Спецвипуск. – № 1. – 1 грудня 2009 року. С. 6-7.
4. Аристотель. Метафізика // Сочинения в четырех томах. Т. 1. – М., Мысль, 1976. – С. 197-200.
5. Хазратова Н. Типологічна модель індивідуально-психологічного образу держави // Соціальна психологія, 2004. – № 4(6). – С. 4-9.
6. Вербець В. В. Якість освіти як соціально-психологічна проблема // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Вип. 2. – Дрогобич, 2011. – С. 370-374.
7. Подгурецки Ю., Щудло С. Образование как информационно-коммуникативная система. – М. : ООО "НИПКЦ Восход-А", 2010. – 168 с.